

УДК 344.22: 341.645.5

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v103.2024.3>*О. В. Бринзанська*

**ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ТА МЕТОДІВ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ,  
СПРЯМОВАНИХ НА ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ  
ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩУ, ЯК ПОРУШЕННЯ ДОДАТКОВОГО  
ПРОТОКОЛУ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ ЩОДО ЗАХИСТУ ЖЕРТВ  
МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

**Постановка проблеми.** На початку ХХІ століття охорона навколишнього природного середовища була визнана однією з найбільш актуальних світових проблем. Чинником, який істотно поглиблює означену проблему, є шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту, характерною ознакою якої є те, що ця шкода може мати довготривалі негативні наслідки як для екосистем в цілому, так і для декількох поколінь людей, що мешкають на визначеній території. Це зумовило необхідність захисту навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту міжнародно-правовими засобами, серед яких прийняття актів міжнародного гуманітарного права про заборону застосування таких засобів та методів ведення війни, що спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. Основоположним міжнародно-правовим актом, який встановлює таку заборону, є Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (далі – Протокол І). У цьому міжнародно-правовому документі було вперше закріплено заборону заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як серйозне порушення, серед яких положення. Так, згідно з ч. 3 ст. 35 Протоколу І заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Також у ч. 1 ст. 55 Протоколу І передбачено, що при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено (ч. 2 ст. 55 Протоколу І) [1].

Беручи до уваги збройний конфлікт, який триває на території України внаслідок збройної агресії РФ, є актуальним дослідити положення Протоколу І про застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

**Мету статті** становить дослідження застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, як порушення Протоколу І.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Регламентація заборони застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, неодноразово досліджувались українськими та зарубіжними науковцями, зокрема, Медведєвою М.О., Нігіреєвою О.О., Пархоменко В.В., Садовою Т. С., а також Dinsteine Y., Gillett M., Grey A., de Hemptinne J., Obregon Giesecken H., Marley J., Murphy V., Palarczyk D., Perejra R., та ін. Проте у дослідженнях наведених науковців заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу було висвітлено у його загальних аспектах, з приділенням лише обмеженої уваги кваліфікації застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, як порушення Протоколу I.

**Виклад основного матеріалу.** У ст. 85 Протоколу I вживаються поняття «порушення» та «серйозне порушення», які відрізняються між собою ступенем тяжкості. Також у ст. 85 Протоколу I визначено діяння, які становлять серйозні порушення зазначеного протоколу. Проте ні порушення приписів ст. 35 про заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу, ні порушення ст. 55 про те, що захист навколишнього природного середовища включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення, не зазначені серед його серйозних порушень. Щоб кваліфікуватись як *порушення* Протоколу I воно має характеризуватись такими ознаками: 1) шкоду завдано внаслідок використання певних методів або засобів ведення війни; 2) шкода навколишньому природному середовищу спричиняє або потенційно може спричинити наслідок у виді шкоди здоров'ю або виживанню населення (ст. 55 Протоколу I); 3) шкода має бути «широкомасштабною», «довготривалою» і «серйозною» [2, с. 135].

Зокрема, шкоду навколишньому природному середовищу може бути завдано з метою спричинити голод серед цивільного населення, який відповідно до ч. 1 ст. 54 Протоколу I є забороненим методом ведення війни. У ч. 2 цієї статті Протоколу I окремо наведено такі об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення як сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування. У контексті цієї статті навколишнє природне середовище слід розуміти у його широкому значенні власне біологічного середовища, яке охоплює як компоненти, необхідні для виживання, зазначені у ст. 54 Протоколу I, а й флору, фауну, атмосферні та кліматичні елементи [3, с. 662].

У розділі I «Методи та засоби ведення війни» частини III Протоколу I визначені ознаки лише деяких засобів та методів ведення війни. Ч. 3 ст. 35 Протоколу I містить пряму заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної,

довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Крім цього, ч. 2 цієї статті забороняє застосовувати зброю, снаряди, речовини й методи ведення воєнних дій, здатні завдати надмірних пошкоджень або надмірних страждань, що також поширюється на ті випадки, за яких шкода природному середовищу не підпадає під критерії окремого методу війни, що визначені у ч. 3 ст. 35 Протоколу I, але характер пошкоджень об'єктам неживої природи або страждань об'єктам живої природи з огляду на надмірність можна розглядати як заборонений метод ведення війни.

У ч. 1 ст. 35 Протоколу I формулювання «методи і засоби» охоплюють зброю в найширшому розумінні, а також спосіб її застосування. При цьому ні Протокол I, ні інші акти міжнародного права не містять повного переліку заборонених методів або засобів ведення війни. Засобами ведення війни є зброя або системи озброєння. Використання зброї може бути незаконним саме по собі, а може бути незаконним лише за певних умов [3, с. 398]. Якщо окремі види зброї є прямо забороненими багатосторонніми міжнародними актами, то інших розроблено критерії для визначення їх прийнятності. Такі критерії, що ґрунтуються на положеннях ч. 2 ст. 35, статей 37, 40, 41 Протоколу I становлять: утримання від спричинення надмірних страждань (відсутність штучного посилення страждань та заподіяння смерті у тих випадках, коли для досягнення мети війни було б достатньо виведення з ладу певного відсотка особового складу супротивника), невибірковий характер нападів (відсутність різниці між військовою ціллю та цивільним об'єктом); відсутність ознак віроломства, тобто дій, які, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри. До заборонених видів зброї відносяться задушливі, отруйні та інші подібні гази та бактеріологічні засоби (Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 року; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року), хімічна зброя (Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року), міни, міни -пастки та інші несамознищувальні і несамопідривні пристрої, засліплююча лазерна зброя (Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірковою дію від 10 жовтня 1980 року та протоколи до неї), протипіхотні міни (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 року), касетні боеприпаси (Конвенція про касетні боеприпаси від 30 травня 2008 року). У Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірковою дію, від 10 жовтня 1980 року також відтворено положення ч. 2 ст. 35 Протоколу I про заборону застосовувати методи або засоби ведення війни, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і сер-

йозної шкоди природному середовищу. У тому разі коли умисне або необережне заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу здійснено внаслідок застосування зброї, яка належить до заборонених видів, є обґрунтованим вважати що цієї ознаки є достатньо для констатації *порушення* Протоколу I незалежно від ознаки заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. Такий підхід обумовлений підвищеною небезпечністю окремих видів зброї для навколишнього природного середовища. Наприклад, застосування біологічної або токсинної зброї має серйозні наслідки для екосистеми з огляду на поширення шкідливих речовин між її компонентами через воду, повітря та харчовий (трофічний) ланцюг, а застосування хімічної зброї (наприклад, нервово-паралітичні або задушливі речовини) здатне спричинити масове вимирання тваринного світу [4, с. 87–89].

Водночас порушення Протоколу I також матиме місце у разі умисного або необережного заподіяння широкомасштабної довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу тим видом зброї, який сам по собі не є забороненим.

Також у ст. 55 Протоколу I акцентується увага на причинно-наслідковому зв'язку між шкодою навколишньому природному середовищу та шкодою здоров'ю: захист природного середовища включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення.

Ознака шкоди здоров'ю у контексті заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу не визначається у положеннях Протоколу I. Лише у ст. 11 цього документа закріплено окремі положення про заборону заподіяння шкоди фізичному та психічному здоров'ю осіб, які користуються захистом. Проте у коментарях до Додаткового протоколу міститься посилання на те, що «здоров'я населення» характеризує не лише ті діяння, що становить загрозу виживання населення, а й ті, що потенційно можуть заподіяти серйозну шкоду, наприклад, появу вроджених фізичних або психічних вад у населення, тобто така шкода не охоплює короткострокові або швидкоплинні наслідки [3, с. 663]. Окремі дослідники піддають ст. 55 Додаткового протоколу I критиці, вважаючи що додаткові ознаки заборонених засобів та методів ведення війни як такі, що «мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення» перебувають у конкуренції з нормою, визначеною у ст. 35 Додаткового протоколу I, яка передбачає заборону власне заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу [5, с. 533]. Отже, наявність додаткової ознаки, сформульованої як імовірний передбачуваний наслідок, штучно диференціює застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу, та це ж діяння, але яке також завдає шкоди здоров'ю або виживанню населення, на два *порушення* Додаткового протоколу I, хоча наявність останньої ознаки було б обґрунтовано сприймати як яку, що збільшує тяжкість діяння до того порогу, коли його можна розгля-

дати як серйозне порушення Додаткового протоколу. Беручи до уваги положення ч. 5 ст. 85 Додаткового протоколу I, відповідно до яких серйозні порушення Женевських Конвенцій та цього Протоколу розглядаються як воєнні злочини, така диференціація була б обгрунтованішою.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, як порушення Протоколу I характеризується ознаками, визначеними у статтях 35 та 55 Протоколу I. У цих статтях фактично визначено два порушення, жодне з яких не розглядається як серйозне порушення Протоколу I: 1) застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу, до яких можуть бути віднесені як ті засоби та методи ведення воєнних дій, які самі по собі перебувають під заборонаю, або стосовно яких така заборона відсутня, але вони характеризуються здатністю завдати широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу; 2) використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Відсутність диференціації у правовій оцінці згідно Протоколу I між цими діями є недоліком цього документу. Пошук шляхів вдосконалення відповідних приписів Протоколу I та випрацювання відповідної практики їх реалізації становить перспективу подальших досліджень цієї теми.

### Література

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: міжнародний документ від 08.06.1977. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_199#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text) (дата звернення: 13.07.2024)
2. Бринзанська О.В. Заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як порушення законів та звичаїв війни за міжнародним гуманітарним правом. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2-4. С. 134–150. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/923/860>. (дата звернення: 13.07.2024)
3. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Commentary on the Additional Protocols to the Geneva Conventions. Martinus Nijhoff Publishers. Geneva. 1987. 1658 с. (дата звернення: 13.07.2024)
4. Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict. *International Committee of Red Cross*. 2020. 130 p. URL: <https://www.icrc.org/en/publication/4382-guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict> (дата звернення: 13.07.2024)
5. Dinsteine Y. Protection of Environment in International Armed Conflict. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2001. Vol. 5. pp. 523–550. URL: [https://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb\\_dinstein\\_5.pdf](https://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_dinstein_5.pdf). (дата звернення: 13.07.2024)

### Анотація

**Бринзанська О. В.** Застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, як порушення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. – Стаття.

У статті висвітлено положення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів про заборону застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. Визначено ознаки застосування засобів та методів ведення війни, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому при-

родному середовищу як порушення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. До таких ознак належать: 1) використання методів або засобів ведення війни, що є або забороненими, або здатними за своїми властивостями заподіяти шкоду навколишньому природному середовищу; 2) шкода має бути «широкомасштабною», «довготривалою» і «серйозною»; 3) реальне або потенційне спричинення наслідку у виді шкоди здоров'ю або виживанню населення (ст. 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів). Встановлено, що наявність додаткової ознаки, сформульованої як імовірний передбачуваний наслідок, штучно диференціює застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу, та це ж діяння, але яке також завдає шкоди здоров'ю або виживанню населення. Зроблено висновок про те, що наявність додаткової ознаки у виді заподіяння шкоди здоров'ю або виживанню населення було б обгрунтовано сприймати як яку, що збільшує тяжкість діяння до того порогу, коли його можна розглядати як серйозне порушення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Констатовано, що відсутність диференціації у правовій оцінці згідно Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів між цими діяннями є недоліком цього документу.

*Ключові слова:* міжнародний збройний конфлікт, воєнні злочини, широкомасштабна, довготривала та серйозна шкода, шкода здоров'ю або виживанню населення, заборонена зброя.

## Summary

***Brynzanska O. V. The use of means and methods of warfare aimed at harming the natural environment as a violation of the Additional Protocol to the Geneva Conventions for the Protection of Victims of International Armed Conflicts. – Article.***

The article highlights the provisions of the Additional Protocol to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of International Armed Conflicts about the prohibition of the use of means and methods of warfare aimed to harm the natural environment. Signs of the use of means and methods of warfare aimed at causing damage to the natural environment as a violation of the Additional Protocol to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of International Armed Conflicts have been identified. These signs include: 1) the use of methods or means of warfare that are either prohibited or capable of harming the natural environment by their abilities; 2) the damage must be "widespread", "long-term" and "severe"; 3) real or potential causing a consequence in the form of harm to the health or survival of the population (Article 55 of the Additional Protocol to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of International Armed Conflicts). It has been established that the presence of an additional sign, formulated as a probable foreseeable consequence, artificially differentiates the use of methods or means of conducting military operations that are intended to cause or, as can be expected, will cause widespread, long-term and serious damage to the natural environment, and the same act, but which also harms the health or survival of the population. It was concluded that the presence of an additional sign in the form of harm to the health or survival of the population would reasonably be perceived as something that increases the severity of the act to the threshold where it can be considered a serious violation of the Additional Protocol to the Geneva Conventions for the Protection of Victims of International armed conflicts. It was established that the lack of differentiation in the legal evaluation according to the Additional Protocol to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of International Armed Conflicts between these acts is a shortcoming of this document.

*Key words:* international armed conflicts, war crimes, widespread damage, long-term damage, severe damage, prejudice the health or survival of the population, prohibited weapons.